

КЊИГА КАО РОБА, КАО АРТЕФАКТ И КАО МЕДИЈ

Књига у друштву има тројаку функцију и појављује се у различитим видовима – од робе широке потрошње преко културног добра па све до камена мудрости. Сваки од тих облика подразумева уважавање различитих аспеката књиге као објекта права. У раду ћемо указати на специфичности сваког од њих с посебним освртом на законску регулативу којој подлијежу. Књига као роба директно подлијеже законима о издавачкој и библиотечко-информационој дјелатности а као артефакт Закону о културним добрима. Док овај потоњи прописује и процедуру приликом извоза књига са статусом културног добра, увоз књига, конкретно завјештаних или поклоњених збирки, рјешава се на основу Споразума о увозу предмета просвјетног, научног и културног карактера и пратећег Протокола у оквиру Закона о Управи за индиректно опорезивање. Књига као медиј предмет је Закона о ауторским и сродним правима који се бави како објављивањем публикације у цјелини тако и навођењем њених дијелова, при чему прво повлачи и имовинске а друго искључиво етичко-моралне реперкусије. Будући да је од идеје до публиковања пут дуг и да се право заштите не односи на књигу у свим фазама процеса њеног настанка, навешћемо услове за то неопходне и указати на разлику између ауторске и умјетничке оригиналности.

Кључне ријечи: књига, роба, артефакт, медиј, право

1. КЊИГА КАО ОБЈЕКАТ ПРАВА

Тројака природа књиге манифестује се од артикла до камена мудрости. Уважавајући сложену природу и универзалност овог феномена и предмета, пратећи савремену науку, која је проучавање књиге већ поставила у зону пресјека између библиологије и медиологије, термин књига користимо у значењу које му даје Милена Цветкова својом теоријом књиге као медија. Ова дефиниција обухвата не само писани рад, физички објекат и економски производ, већ и наратив кроз било који код и на било ком погодном медију, било да је то мошус, тканина, камен, одјећа, прибор, храна, људско тијело или једноставно ваздушни простор (Цветкова, 2022: 58). И као таква она у потпуности обухвата све аспекте књиге као објекта права којим ћемо се бавити у овом раду.

* vanja.smulja.nubrs@gmail.com

Што експлицитно што имплицитно, књига као објекат права појављује се кроз читаву групу 34 у УДК¹ таблицама. У међународном праву се појављује директно као предмет тј. ствар (лица и ствари) или индиректно у вези са субјектима међународног права (у случају да аутор или издавач спадају у окривљене особе). Може бити предмет спора у дипломатском или конзуларном праву², али и ратном када се ради о реквизицији тј. одузимању имовине³. У вези је са основним и људским правима преко слободе штампе и управним правом у области културе кроз надзор над збиркама. Постоје кривична дјела против штампања, штампе, издаваштва и против прописа који се односе на дистрибуцију штампаних ствари, исто као и кривична дјела почињена посредством штампе или публиковања. Ту спада и повреда трговачких, индустријских, умјетничких и интелектуалних права и повреда ауторских права понаособ. Књига се у кривичном праву може појављивати и међу дјелима против јавног угледа, морала (било да је у питању лажни идентитет, било да је посезање за туђим умјетничким власништвом или повреда ауторских права). Може бити у дјелима против имовине (кад је предмет крађе) па и против живота (као доказни материјал у судском поступку, чак и као оружје убиства!). У окриљу грађанског права књига може бити предмет личних и имовинских права или судских имовинских радњи које се тичу плодова умјетничког или научног рада. Стварно право се бави покретном имовином, имовинским правима, правима власника и нарочито поклонима, донацијама и уговорима о поклону што је правни оквир за рјешавање статуса за сваки *corpus separatum* и његово дефинисање као легата или као библиотеке цјелине. У вези с тим је и проблематика дејства брака на имовину будући да личне библиотеке представљају имовину која се стиче заједнички и представљају заједничка добра. Права наслједника и пренос имовине путем опоруке, тестаментa или завјештања такође одређују статус неке збирке.⁴ У окриљу

¹ Будући да је предмет овог рада проблем онима који раде с књигом, првенствено библиотекарима, налазимо примјереним приступ књизи као објекту права преко УДК таблица.

² Поготово у вези са „својином” над културним добрима.

³ И ово се нарочито односи на књиге са својствима споменика културе.

⁴ Законско рјешење о насљеђивању ауторског имовинског права у РС спорно је само по себи. Ђеранић и Ивановић пишу о ограничавању круга законских насљедника на дијете, брачног супружника и родитеље у чијем одсуству се држава појављује као насљедник права, тј. она постају својина РС. „Није нам сасвим јасно”, кажу они, „како ће ауторско право, за случај да нема никога из реда ближих законских насљедника, постати право својине!? Да ли то значи да ће доћи до промјене природе објекта у случају насљеђивања? Ако стварна права, што је без икакве сумње право својине (мада, по свему судећи, није згорег и то да напоменемо), имају за објект тјелесне ствари (покретне и непокретне), а интелектуална права за објекат имају интелектуална добра, тј. производе људског духа, да ли ће након смрти аутора који иза себе није оставио ни брачног супружника, ни дијете, ни родитеље, ова интелектуална добра у Републици Српској постати тјелесна добра?!” (Ђеранић, Ивановић, 2017: 29).

трговинског права рјешавају се питања продаје и куповине и, што је за библиотеке нарочито значајно, питања увоза поклоњених збирки. Специјални помоћни бројеви унутар ове групе дефинишу умјетничку својину, морална права умјетника и аутора као и дејства умјетничких права у вези са репродуковањем, штампањем, снимањем, јавним емитовањем и цитирањем. И напослетку, правним поступком рјешавају се власничке и својинске тужбе.

Закон о библиотечко-информационој дјелатности не бави се питањима која су предмет овог рада.⁵ Питања на која тражимо одговор дио су Закона о издавачкој дјелатности, Закона о културним добрима, Споразума о увозу предмета просвјетног, научног и културног карактера и пратећег Протокола у оквиру Закона о Управи за индиректно опорезивање и Закона о ауторским и сродним правима.⁶ Сваки од њих бави се појединачним аспектима књиге – као робе, артефакта или медија.

2. КЊИГА КАО РОБА ИЛИ „ШЕКСПИР НИЈЕ КОБАСИЦА”

Средином 20. вијека започела је вишедеценијска расправа о проблему књиге као робе. Нарочито актуелно је то питање било у посљедњој четвртини вијека када су масовно организовани скупови, округли столови и расправе на којима су разматрана питања о природи књиге – да ли је она као и сва друга, обична роба или је ипак у питању нека необична тј. специфична / посебна / узвишена роба. Једни су књигу посматрали искључиво са друштвено-економског аспекта и апострофирали њену употребну вриједност⁷ а други инсистирали на томе да она није и не може бити као свака друга роба.⁸ Према првима, књига је предмет сачињен од корица, картона, папира, штампарских знакова, за чију је производњу употребљен друштвено користан рад, представља СТВАРНУ РОБУ која излази на тржиште, исто као детергент, хљеб, намјештај или било која друга роба. (...) За издавача у комерцијалном смислу, књига је роба и реализација производње завршена је отуђењем робе у тријадном систему новац-роба-новац, без обзира на то да ли ће икад неко тај примјерак робе прочитати. То је СПЕЦИФИЧНОСТ КЊИГЕ КАО РОБЕ (Ђурећ, 1975: 22).

⁵ Чл. 12 дотиче ауторска права али само са аспекта коришћења библиотечке грађе. Конкретније кад будемо говорили о књизи као медију са аспекта легислативе.

⁶ У тексту ћемо користити и скраћенице – ЗБИД (Закон о библиотечко-информационој дјелатности), ЗИД (Закон о издавачкој дјелатности), ЗКД (Закон о културним добрима) и ЗАСП (Закон о ауторском и сродним правима).

⁷ Што је оправдано и са друштвено-економског и са културолошког и са аспекта научне сврхе књиге као медија, будући да губљење употребне вриједности књиге неминовно води ка негирању својства културног добра артефакта и ка немогућности остварења њене сврхе као медија – тј. преношења поруке.

⁸ Што је оправдано са аспекта функције књиге у процесу индивидуације (Шмуља, 2023: 227).

Према другима,

књига се продаје, купује, размјењује, али с њом не смијемо поступити као са било којом другом робом, јер је она истовремено и многострука и једноставна, и многобројна и незамислива". И „кад је држимо у руци, држимо само папир: књига је негдје другдје (Eskarpi, 1972: 63–64).

Истог мишљења су и савремени аутори који сматрају да не горе књиге него само папир (Valjeho, 2021) и да је идеја душа књиге (Цветкова, 2022).

У најкраћем, према ријечима једног учесника са неког од тих савјетовања, може се констатовати:

Дискутује се да ли је књига у нашем друштву роба или није. (...) Сасвим упроштено речено, то иде овако: када хоће да се изборе за пореске, банкарске и друге олакшице издавачким предузећима, писци и издавачи иступају са тезом да Шекспир (књига) није кобасица (роба), а државни органи да је књига ипак роба; а када друштвено-политички чиниоци критикују политику издавача, ови враћају тезу да је књига роба, да њени произвођачи морају живјети од ње, а ко сматра да књига није роба, нека дотира трошкове њене производње (Poročić, 1975: 13, према Krkić 1985: 24).

Кад говоримо о књизи као роби онда на првом мјесту мислимо на физички објекат, рјечником савремене науке речено, бавимо се тијелом⁹ књиге. Тај објекат има одређену материјалну вриједност која се изражава бројиво, цијеном. Цијену чине стварна¹⁰, употребна¹¹ и меморијална¹² вриједност. Прва је у потпуности објективна, тј. једнака у сваком контексту, друга релативно објективна, будући да је дио културолошког контекста што може утицати на различито вредновање а трећој контекст апсолутно одређује вриједност. Нпр. књига са аутографом Петра Кочића нема исту меморијалну вриједност у Босни и Херцеговини и у Словенији, да не идемо даље из окружења. Кад радимо с књигом као робом ми на првом мјесту оперишемо бројевима – констатујемо чињенице, добијамо податке и изражавамо их бројчано

⁹ „Аутентично сазнање књиге садржано је у њеном опису као медијуму са биномском структуром – садржај/душа и облик/тело” (Цветкова, 2022: 97). Тијело се појављује као носилац медија. Дакле, бавимо се материјалним аспектима књиге, од подлоге за писање до трагова читања. Поред тога, напомињемо да аспект „књига као тело”, објашњен у контексту антрополошких, психолошких и умјетничких теорија тјелесности, по Цветковој, има снажан хеуристички потенцијал на основу којег ће „прошлост, садашњост и будућност књиге моћи да се разумеју у проширеној стварности – у перспективи телесног модалитета читаоца” (Цветкова, 2022: 14).

¹⁰ Стварна вриједност = уложена средства + уложени рад.

¹¹ Употребна вриједност = економски (закони тржишта, понуде и потражње) + културолошки контекст.

¹² Меморијална вриједност = искључиво културолошки контекст.

(бар-код артикла, ISBN број, COBISS ID број, број кодираних поља у библиографском опису, број библиографске јединице). Академски, овим аспектом књиге баве се библиографија и библиотекарство.

2.1 Књига као роба са аспекта легислативе

Питањима књиге са аспекта производње бави се Закон о издавачкој дјелатности. Он утврђује услове „издавања публикација у области културе, просвјете, науке и умјетности” (чл. 1). Прописује шта се све сматра публикацијом (чл. 2) и да свака публикација мора да има наведено одговорно лице за издавача, главног и одговорног уредника, одговорног уредника, редактора, лектора, коректора, ликовно-техничког уредника, два рецензента, а за дјела која се приређују – приређивача и дјела која се превode – преводиоца (чл. 8)¹³. Уколико се стави у промет публикација која не садржи ове податке, закон (чл. 48) прописује новчану казну од 5.000,00 до 15.000,00 КМ. Поред ових, наредним чланом (9) прописани су и следећи неопходни елементи: наслов публикације, име и презиме аутора, име одговорног лица за издавача, име главног и одговорног уредника или одговорног уредника, име лектора и коректора, име два рецензента, име ликовног уредника и по потреби име редактора, приређивача, преводиоца, илустратора, аутора фотографије, цртежа, умјетничке слике, назив и мјесто издавача, име носиоца компјутерске припреме, назив и сједиште штампара, одговорно лице за штампарију, годину издања, тираж, ЦИП – каталошки запис, ISBN – међународни стандардни број за књиге, ISSN – међународни стандардни број за периодичне публикације и ИСМН – међународни стандардни број за музикалије. За изостанак неког од ових елемената нису прописане казне – осим за нетачно навођење бројева тј. ако одштампани ISBN број, односно ИСМН број¹⁴ у публикацији не буде исто-вјетан додијељеном броју ISBN, ISSN или ИСМН и то у износу од 3.000,00 до 15.000,00 КМ (чл. 49). Чланом 18. овај закон прописује да је штампар дужан да Народној и универзитетској библиотеци Републике Српске, достави десет¹⁵ примјерака књиге као и један примјерак народној библиотеци општине за завичајну збирку града на чијем подручју издавач има сједиште (чл. 19).

Закон се бави правима и обавезама у издавачкој дјелатности, штампањем, прометом, популарисањем и пласманом публикација и посебно школских уџбеника. Бави се поред тога и заштитом права – али искључиво издавача.

¹³ У истом члану наведени су и неопходни услови за наведени кадар.

¹⁴ ISSN број је на овом мјесту у реченици у закону изостављен.

¹⁵ ЗБД чл. 52, ст. 1 налаже 11 примјерака. Неусаглашености има и унутар самог овог закона. Тако чл. 52 ст. 2 прописује да се Народној и универзитетској библиотеци доставља по један примјерак новина и часописа а следећи, чл. 53 ст. 1 да она чува два примјерка сваке библиотечке јединице достављене као обавезни примјерак.

Увоз књига, прецизније завјештаних или поклоњених збирки, једно је од конкретних питања која проистичу из робног својства књиге. Оно се рјешава на основу Споразума о увозу предмета просвјетног, научног и културног карактера и пратећег Протокола који је Генерална конференција Организације Уједињених нација за просвјету, науку и културу усвојила на петом засједању одржаном у Фиренци 1950. године, чија потписница је била СФРЈ, па и Босна и Херцеговина, као држава из ње проистекла.

Споразум (чл. 1) државе потписнице обавезује на ослобођење од царина и других дажбина на увоз или приликом увоза предмета предвиђених у прилозима. То се по члану 3 а) односи на књиге и публикације намијењене библиотекама предвиђеним у тачки 5 овог протокола који прецизира и врсте грађе (књиге, уџбеници, књиге на страним језицима, филмови, дијапозитиви, видео-траке и звучни снимци просвјетног, научног или културног карактера) и врсте библиотека (јавне, националне, универзитетске, специјализоване, специјалне, музичке – укључујући и дискотеке¹⁶). Ове олакшице се (чл. 6) проширују и на увоз ради излагања на јавним изложбама предмета просвјетног, научног или културног карактера, уз вођење рачуна о заштити ауторског права или индустријске својине, укључујући патенте и фабричке марке, како је наведено у чл. 11.

Прилог А насловљен *Књиге, публикације и документи* као предмете на које се примјењује споразум наводи: штампане књиге, документа или штампане извјештаје који немају комерцијални карактер, каталоге филмова, снимака и свих других материјала, визуелних и аудитивних, просвјетног, научног или културног карактера, карте од интереса за научне области као што су геологија, зоологија, ботаника, минералологија, палеонтологија, археологија, етнологија, метеорологија, климатологија и геофизика, као и метеоролошке и геофизичке дијаграме, архитектонске планове и цртеже, или планове и цртеже индустријског или техничког карактера и њихове репродукције, бесплатни рекламни материјал за библиографску информацију – и микрорепродукције свега наведеног.

Прилог Б насловљен *Умјетничка дела и збирке предмета просвјетног, научног или културног карактера* наводи слике и цртеже, без обзира на природу материјала на коме су, у цјелини урађене руком, подразумијевајући и копије израђене руком (са изузетком декорисаних фабрички израђених предмета), оригинална умјетничка дјела у керамици или мозаику на дрвету и збирке предмета и умјетничке предмете који су намијењени музејима, галеријама и другим установама (уз наглашавање да они не могу бити продавани).

¹⁶ Према Унесковј типологији разликујемо: националне, високошколске, општенаучне, народне (јавне), школске, омладинске и специјалне библиотеке (Билбија, 2015: 24–25).

Прилог Ц.1 Визуелни и аудио-материјал наводи: филмове, тонске снимке, моделе, макете и зидне слике просвјетног, научног и културног карактера и друге визуелне и аудио-материјале, а као посебна категорија одвојен је Визуелни и аудио-материјал просвјетној, научној или културној карактера (Прилог Ц.2).

Прилог Д Инструменти и апарати олакшице проширује на инструменте и апарате намијењене научним или образовним установама, јавним или приватним који се користе у некомерцијалне сврхе под условом да се у том тренутку не производе у земљи увозници, укључујући и резервне дијелове и алатке за одржавање или поправку инструмената.

Наведено се односи и на Предмете намењене слепима и другим хендикепираним лицима (Прилог Е), Спортски материјал (Прилог Ф), Музичке инструменте и групу музичку опрему (Прилог Г) и Материјале и машине које служе за израду књижа, публикација и докумената (Прилог Х) – под условом да се конкретно ти, одговарајући или слични производи тренутно не производе у земљи увозници.

Уколико се предмети ове природе увозе а не подлијежу условима прописаним Протоколом, онда се на њих примјењују царинске тарифе¹⁷ прописане те године законом, што значи у висини до 10%.

3. КЊИГА КАО АРТЕФАКТ

Артефакт (од „арт” – умјетност, и „фактум” – направљен) је рукотворина, намјенски створена ствар чије је примарно значење одређено и омеђено њеном намјеном. То су алатке, оружје, посуде, машине, зграде, књиге, одјећа, накит итд. Као што Умберто Еко рече, књига је предмет који личи на књигу. Али не сваки предмет који садржи читљиве знакове, не сваки предмет који је читљив, већ сваки онај „артефакт” људске историје који на себи има причу, текст исписан неким знацима: „Ако имаш малу плочу са само једним знаком, рецимо – именом бога, то још није књига. Међутим, ако пред собом имаш обелиск са много знакова исписаних на њему и који причају причу о Египту, имаш предмет који личи на књигу” (Цветкова, 2022: 55).

Када говоримо о књизи као артефакту, онда имамо у виду то да је она, поред тога што је физички објекат, уједно и културни објекат тј. да је рукотворина једног одређеног културно-историјског хронотопа. Вриједност те рукотворине проистиче управо из културно-историјског контекста којем припада¹⁸, објективна је и бројчано изразива, виша од просте цијене коју чини

¹⁷ Види гл. 49. *Штампане књиге, новине, слике и остали производи графичке индустрије, рукописи, куцани текстови, планови* и гл. 97 *Предмети умјетности, колекција и слична* Одлуке о утврђивању царинске тарифе за 2025. годину (Службени гласник БиХ, бр. 92/24).

¹⁸ Не треба заборавити да „артефакти добијају секундарно значење ако их посматрамо као шифровану поруку, која говори о припадности одређеној епохи, етничкој

збир уложених средства и уложеног рада, али није иста у сваком контексту. Нпр. прво издање Вуковог *Рјечника* не вриједи једнако у Француској и у Босни и Херцеговини, па ни у БиХ једнако припадницима различитих народа.

Када се бавимо књигом као артефактом, ми оперишемо контекстом – констатујемо чињенице и описујемо конкретну књигу у конкретном окружењу. Алат нам је културна историја. Чињенице у контексту изражавамо вербално и добијамо наратив који податке претвара у систем знања одн. причу. И у овом случају бавимо се тијелом књиге.

Академским познавањем књиге као физичког и културног објекта (артефакта) бави се библиологија, а комплексну науку о књизи колекционар и теоретичар библиофилије Марк Рац дефинише управо као науку о *артефакцима* (Цветкова, 2022: 23).

3.1 Књига као артефакт са аспекта легислативе

Са правног аспекта, књигом као артефактом, њеном заштитом и коришћењем (чл. 1), најексплицитније се бави Закон о културним добрима.¹⁹ Културно добро је овдје дефинисано као „свако непокретно, покретно и нематеријално добро за које је (...) утврђено да је од трајног (...) значаја (чл. 2). Од циљева заштите културних добара (чл. 6) који се тичу књиге издвајамо идентификовање, документовање, проучавање и презентовање (ст. 1), стварање неопходних услова за очување и предузимање потребних мјера за одржавање (ст. 4) и обезбјеђивање услова за одрживо коришћење, сходно њиховим намјенама (ст. 5).

Члан 18. дефинише покретна културна добра, која, између осталог, могу бити „културно-историјски предмети и умјетничка дјела или збирке тих предмета и дјела, које је створила природа или је створио човјек својим радом од праисторије до данас (ст. 1). Тај статус, по ст. 2, може се прогласити по тачки 2 за производе људског рада, као што су: производи занатства (подтачка 6), умјетничка остварења (подтачка 8) и предмете, документе и друга свједочанства о појавама и процесима у друштву, животу и обичајима људских заједница, животу и дјелу истакнутих личности, историјским збивањима, културном, научном, политичком, економском, техничком развоју, као и предмети који свједоче о развоју природе и људских заједница кроз историју (подтачка 10) или за, по ставу 3, збирку, легат или фонд. Сљедећи члан у тачки 5 као покретно културно добро конкретизује стару и ријетку књигу.

припадности, култури, власнику ствари, њеном укусу и друштвеном статусу, уметничкој и утилитарној вредности, итд. Читан на овај начин, артефакт постаје симболичан документ” (Цветкова, 2022: 157).

¹⁹ И ЗБИД чл. 12 ст. 5: Извоз, размјена или изношење у иностранство библиотечке грађе са својством културног добра може се вршити у складу са овим законом и прописима којима се регулишу културна добра.

Члан 28 бави се дјелатношћу заштите. Издајамо само најзначајније ставове: истраживање, евидентирање и документовање (ст. 1), вођење регистра (ст. 5) прикупљање података о несталим и отуђеним културним добрима (ст. 11). Поред тога чл. 31 прописује да надлежна установа заштите, тј. свака библиотека која посједује грађу са својствима споменика културе: доноси стручна упутства о условима и начину чувања, коришћења и одржавања и стара се о њиховом спровођењу, као и обезбјеђењу од пожара, физичко-хемијског и биолошког оштећења и крађе (ст. 1), врши стручни надзор (ст. 2) и успоставља и води информациони систем покретних и нематеријалних културних добара (ст. 5). Централни регистар културних добара води Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа (чл. 84 ст. 1) а надлежна установа дужна је да води регистар (ст. 2) и то у аналогној и електронској форми (ст. 3).²⁰

Заштита добра успоставља се и поступцима утврђивања претходне заштите као и поступцима утврђивања и проглашавања културног добра (чл. 32 ст. 1) а члан 36, ст. 2 прописује шта елаборат о утврђивању културног добра обавезно садржи. Заштита и чување културних добара, предмет је главе 5 овог закона. Он прописује чланом 42 ставом 2 стручне и техничке и ставом 3 превентивне мјере заштите културног добра и дозвољава, уколико се не могу обезбиједити одговарајући услови за чување културног добра, уступање на трајно или привремено чување другом правном или физичком лицу (ст. 4).

Библиотеке често учествују у организацији међународних изложби па ћемо нешто више пажње посветити извозу културних добара. Члан 68 каже да се културно добро, као и културно добро које ужива претходну заштиту, не може трајно извести у иностранство (ст. 1), осим у случају размјене када је то неопходно за попуњавање збирке али ако није културно добро од изузетног значаја или његов дио, као и ако не постоји интерес за његово укључивање у сталну изложбену поставку (ст. 2). Може се извести у циљу излагања, те истраживања, експертизе и спровођења конзерваторско-рестаураторских мјера (ст. 3), најдуже на шест мјесеци од дана преузимања културног добра ради излагања, ако другачије није уговорено (чл. 81 ст. 2). Одобрење за извоз даје Завод (чл. 69 ст. 1).

У Евиденционом листу, који је дио Уговора о позајмици грађе наведене су (оквирне) цијене на основу којих се израчунава износ за осигурање грађе у транспорту и током трајања изложбе. Пракса је да вриједност износа за осигурање јединице библиотечке грађе која се позајмљује за излагање процјењује

²⁰ НУБРС је, према новом ЗКД, изгубила статус надлежне установе заштите, што није незаслужено, јер у протеклих 30 година није урађено ништа у вези са овим питањима, али што није ни смислено будући да она обавља функцију националне и матична је свим библиотекама у РС. Бесмислено је да она нема сопствени регистар старе и ријетке књиге за Републику Српску. Нарочито стога што се Завод, којем је та обавеза сад пала на терет, организационо и кадровски не бави књигом нити покретним културним добрима уопште.

водителј збирке руководећи се вриједностима које су уписане у инвентарне књиге (ако тај податак постоји) или цијеном на колекционарском тржишту (из аукцијских и сл. каталога) за сличне примјерке. Иако се у дискурсу о културним добрима повремено користи атрибут „непроцјењив“ – непроцјењиве вриједности не постоје, чак ни кад су у питању ствари које је немогуће надокнадити уколико се оштете или изгубе. Дакле, када се ради о рукописним и уникатним предметима – у питању би требало да су високи износи. Али, нпр. у документу Народне библиотеке Србије, Евиденционом листу са подацима за осигурање експоната изложбе посвећене Јовану Дучићу у Галерији САНУ од 7. 9. до 7. 11. 2021. године наведени су сљедећи износи за осигурање: Јован Дучић, Песме, Београд, 1911, рукопис (сигн. НБС Р 169) – 500 €; Писмо Јована Дучића Гргуру Јакшићу, Париз, 26. 11. 1900, рукопис (сигн. НБС Р 558/IX/306) – 40 €. Иако је у питању транспорт само на релацији НБС–САНУ, тј. са једне на другу адресу у Београду и посудба на само два мјесеца, овдје се при процјени вриједности, као што је и иначе веома чест случај у пракси, много више водило рачуна о смањењу трошкова осигурања него о стварној вриједности одн. ризику од губитка једног Дучићевог рукописа.

Ограничења о извозу културних добара по члану 75 могу да се, на основу стручне процјене Завода, односе, између осталог, на инкунабуле и рукописе, укључујући и карте и нототеке, појединачно или као збирке (ст. 6), књиге и публикације старије од 100 година (ст. 7) штампане географске и друге карте старије од 100 година (ст. 8) као и на архивску грађу и њене дијелове (ст. 9). У вези с тим је и листа културних добара и добара која уживају претходну заштиту чији би извоз представљао трајно осиромашење културног наслеђа Републике, коју је свака надлежна установа заштите дужна да достави Заводу (чл. 71 ст. 1) и која се доставља Министарству и Министарству надлежном за унутрашње послове.

4. КЊИГА КАО МЕДИЈ

Ставови теоретичара комуникације и библиографа, по Цветковој, не само да су сагласни него су и пресликани, доказују да појам *књи́га као медиј*²¹ „није посебан аспект или метафора било које функције књиге, већ њена иманентна суштина“ (2022: 10). Теза њеног истраживања, формулисаног као *наука о књи́зи као медију*, јесте да је књига први измишљени медиј у људској историји и као таква неотуђиви централни чинилац у историји, садашњости и будућности сваке цивилизације, те да је сваки каснији медијски формат споредан у односу на њу будући да је она у самој сржи медијске пирамиде и да сваки нови формат само експлоатише, диверзификује и оплеменеује иманентне карактеристике књиге. Према томе, књига ће као најстарији медиј увијек бити присутна у спектру нових медија (Цветкова, 2022: 12).

²¹ Види поглавља Етимогија књиге и Генеалогја књиге (Цветкова, 2022: 61–96, 97–114).

Према медиолошкој теорији, првобитна намјена књиге је *бојоцентрична* и књига је по својој иманентној суштини *бојоцентрична*. Овоме смо, у циљу трагања за универзалном интегралном теорији о књизи, у претходним радовима додали то да је и њена коначна и суштинска намјена такође *бојоцентрична* – и то у смислу индивидуације.²²

У теорији и историји библиотекарства разликују се двије тачке гледишта: птоломејска, према којој је у средишту библиотека, и коперниканска, према којој је у средишту корисник. Савремена наука о књизи уводи трећу – према којој би у средишту била књига као медиј. Хоризонт видљив с птоломејске тачке гледишта тиче се културно-историјско-политичког контекста, тачније мјеста библиотеке у друштву, а на обзорју хоризонта видљивог с друге је друштвено-социјални контекст, односно мјесто библиотеке у човјековом животу. И док ове двије остају у хоризонталној равни, трећа тачка гледишта, назовимо је медиолошком, прави вертикални искорак – ка психолошком на доњем и религиозном на горњем крају духовне осе човјека.

Дакле, поред тога што је књига физички и културни објекат, књига је и медиј, чија вриједност проистиче из поруке коју преноси. Ова порука је универзална и има апсолутно значење у сваком контексту али добијена вриједност није бројива нити се изражава материјално.

Бавећи с књигом као медијем ми оперишемо симболом. Алати за тумачење су нам семиотика, историја умјетности, филозофија, антропологија, етнологија и теологија тј. упоредна религија. Након што констатујемо чињенице и опишемо контекст ми тумачимо симболе што наратив, који том приликом настаје, надограђује квалитативно – са знања у мудрост. У овом случају, за разлику од претходних аспеката књиге као феномена, бавимо се душом књиге.²³

Академски овим аспектом књиге баве се археолози, епиграфи, палеографи, етнологзи, историчари умјетности, антрополози, семиотичари, библиолози²⁴, филозофи, теолози, историчари упоредних религија.

²² Индивидуација, као процес психолошког развоја, „представља поступни пут сазревања људске душе до њених највиших могућих домета развоја и јединство њених свесних и несвесних делова путем укључивања њених историјских корена и садржаја у њену свест” (Јеротић, 2017: 11). „На том путу се Theosis, обожење, обоготворење или примање Светог Духа, поставља као циљ живота, а Књига као сапутник и превозно средство *човјека-на-пути* Богу” (Шмуља, 2023: 227).

²³ Душа је метафора за текст (Цветкова, 2022: 64) али и дубље од тога, са медиолошког аспекта првобитни медиј је сама идеја, а идеја је оно што чини књигу књигом, тј. идеја је душа књиге.

²⁴ Тачније би било рећи књигознанственици, будући да је у питању наука о књизи.

4.1 Књига као медиј са аспекта легислативе

„Душом” књиге бави се на првом мјесту Закон о ауторским правима. ЗИД ауторска права дотиче само једним чланом позивајући се на (и тад, 2004. и сад) непостојећи Закон о ауторском и интелектуалном праву, који каже да је издавач дужан да поступи по Закону о ауторском и интелектуалном праву приликом прављења уговора са аутором (чл. 14). А ЗБИД чланом 12 помиње ауторска права са аспекта коришћења библиотечке грађе наводећи да су библиотеке дужне да се придржавају законских прописа и потврђених међународних уговора о заштити ауторских и сродних права (ст. 3) и да се копирање и умножавање библиотечке грађе не смије вршити у комерцијалне сврхе, већ искључиво у научне и истраживачке сврхе, у складу са законским прописима о заштити ауторских и сродних права и права интелектуалне својине (ст. 4).

Ауторским дјелом, према Закону о ауторском и сродним правима, сматра се индивидуална духовна творевина из области књижевности, науке и умјетности без обзира на врсту, начин и облик изражавања (чл. 4, ст. 1). Све врсте прецизиране ст. 2²⁵ сусрећемо у личним библиотекама. Без прибављања имовинског ауторског права, а уз обавезу плаћања одговарајуће накнаде, допуштено је репродуковање (чл 41. ст. 1): одломака ауторских дјела и појединачних објављених ауторских дјела (фотографија, ликовне умјетности, архитектуре, примијењене умјетности, индустријског и графичког дизајна и картографије) у читанкама, уџбеницима, радним свескама и испитним материјалима (а); појединачних објављених чланака (о актуелним политичким, привредним, вјерским и другим сличним текућим питањима) у периодичној штампи или у прегледима такве штампе (клипинг) – осим ако је то аутор изричито забранио (б).

Допуштено је и привремено репродуковање у преносу (чл. 43), у сврху информисања јавности (чл. 44) или јавног извођења у сврху наставе (чл. 45). Све наведено уз обавезно навођење аутора и извора ако је то назначено на употријебљеном дјелу.

За приватну и властиту употребу, чл. 46. дозвољава физичким лицима репродуковање ако је урађено само у једном примјерку, фотокопирано на папиру или на неком другом носачу и ако се то чини за приватну употребу те примјерци нису намијењени или приступачни јавности и ако тиме нема наміјере остваривања директне или индиректне имовинске користи.

²⁵ Писана дјела, говорна дјела, драмска, драмско-музичка и луткарска дјела, кореографска и пантомимска дјела, музичка дјела с ријечима или без ријечи, аудио-визуелна и дјела ликовних умјетности (цртежи, слике, графике, кипови и друга дјела исте природе), дјела архитектуре (скице, планови, нацрти и изграђени објекти), дјела свих грана примијењених умјетности, графичког и индустријског обликовања, фотографска и картографска дјела, презентације научне, образовне или техничке природе.

Јавни архиви, јавне библиотеке, музеји и образовне или научне установе, према овом закону, могу за властите потребе слободно репродуковати дјело на било којем носачу: ако то учине из властитог примјерка и ако тиме немају намјеру да остваре посредну или непосредну имовинску корист (чл. 46 ст. 3), али не писаних дјела у обиму цијеле књиге – осим ако су примјерци те књиге распродати најмање двије године (чл. 46, ст. 4, тачка а) и графичких издања музичких дјела (нотни материјали) – осим ручним преписивањем (тачка б).

Члан 47 бави се цитирањем и каже да је допуштено дословно навођење одломака и цитата из објављеног ауторског дјела или појединачних објављених дјела фотографије, ликовне умјетности, архитектуре, примијењене умјетности и индустријског и графичког дизајна ради научног истраживања, критике, полемике, рецензије, наставе и другог осврта у мјери оправданој потребом приказа, суочења или упућивања које се жели постићи и у складу с добрим обичајима (ст. 1), уз обавезно навођење извора и аутора, ако је то наведено на употребијеном дјелу (ст. 2).

Ауторско право траје за живота аутора и 70 година након његове смрти (чл. 55), или од смрти коаутора који је посљедњи умро уколико ауторско право заједнички припада коауторима (чл. 56). За анонимна, дјела објављена под псеудонимом (чл. 57) и колективна дјела (чл. 58) траје 70 година од дана законитог објављивања дјела, а за дјела објављивана у наставцима рок трајања заштите рачуна се за сваки од тих дијелова посебно (чл. 59).

Ауторско право на дјелу по наруџби, осим права дистрибуирања, задржава аутор (чл. 98, ст. 3), а на колективном дјелу²⁶ наручилац (чл. 99, ст. 3)²⁷. Ако ауторско дјело створи запосленик у извршавању својих радних обавеза или према упутствима послодавца, сматра се да су сва ауторска имовинска права искључиво пренесена на послодавца за период од пет година од дана завршетка таквог дјела, ако уговором или другим актом није другачије одређено (чл. 100, ст. 1). Након истека рока права се враћају аутору, осим ако је послодавац прије истека тог рока затражио њихов поновни искључиви пренос без ограничења. У том случају аутору припада право на одговарајућу накнаду за даље искориштавање његовог дјела (ст. 2).

Када се о ауторским правима говори, неопходно је додати и следеће.

Идеја сама по себи не може да ужива правну заштиту и не може никад бити предмет приватне својине. Тек кад дјело добије контуре – идеја буде

²⁶ Колективним ауторским дјелом сматра се дјело створено на подстицај и у организацији физичког или правног лица (наручилац) у чијем стварању је учествовао велики број лица, те које се објављује и користи под именом наручиоца (енциклопедије, лексикони, зборници, алманаси и слично) (чл. 99, ст. 1).

²⁷ Ако уговором није другачије одређено, сматра се да су сва ауторска имовинска права и друга права аутора на колективном дјелу искључиво и неограничено пренесена на наручиоца (чл. 99, ст. 3).

уобличена у конкретну садржину и фиксирана на материјалну подлогу, односно тек када унутрашња форма пређе у спољну форму, тек тада настаје ауторско дјело. „Према томе, дело подобно за ауторско-правну заштиту састоји се из два елемента: идеје и форме. Сама идеја је слободна, правно незаштићена и представља *animus* једног дела. Правну заштиту ужива само она идеја која је испољена у некој форми, *corpus* ауторског дела” (Бесаровић, 2000: 237). Не мора у потпуности бити завршена, под условом да изражајна форма у довољној мјери представља њену садржину (Бесаровић, 2000: 239).

Поред тога, постоји разлика између ауторског и уметничког оригиналног. „На пример, један скулптор направи уметничко дело – скулптуру. Његов ученик, који ради с њим у атељеу, направи сличну скулптуру, инспиришући се делом свога професора. С обзиром да је и ученик унео личне, индивидуалне елементе у стварању свога дела, у оба случаја постоји ауторска оригиналност. Међутим, само прва скулптура, коју је професор направио, испуњава услов уметничке оригиналности, јер је резултат изворне инспирације, док друга скулптура представља подражавање туђег уметничког дела” (Бесаровић, 2000: 239).

5. ЗАКЉУЧАК

Фредерик Барбије, један од највећих познавалаца књиге савременог доба, каже да питање „Шта је то књига?” нашем разуму звучи лажно, као што би звучало то питање о било чему свакодневном и свеприсутном у нашим животима. То нису ствари које се проблематизују много. Али ако узмемо у обзир различите видове у којима се књига појављује – од робе широке потрошње преко културног добра па све до камена мудрости – постаје јасно да сваки од тих облика подразумева уважавање различитих аспеката приликом руковања њоме. Како то руковање није предмет ни академских ни стручних испита, те су библиотекари у пракси препуштени самосталном трагању за исправним рјешењима, сматрали смо корисним повезати савремене научне теорије с практичним проблемима у раду с књигом.

Навели смо одлике сваког вида појављивања књиге, и материјалне и вриједносне – како оне бројиве тако и оне небројиве, дефинисали специфичности сваког вида појединачно, књиге као робе, књиге као артефакта и књиге као медија, навели које алате користимо у раду с њима, које дисциплине се академски баве тим аспектима књиге и напосљетку навели законску регулативу којој подлијежу.

Књига као роба директно подлијеже законима о издавачкој и библиотечко-информационој дјелатности. Иако расправа о робном својству књиге заправо никада није ни завршена, само јој је савремено доба све неописљивијих физичких носилаца поруке додало нова питања са аспекта употребне вриједности, укључујући и вриједности уложених средстава и (врста) рада – закони се не дотичу тога.

Закон о издавачкој дјелатности бави се питањима књиге са аспекта проиводње и извојили смо шта све прописује као обавезне елементе за сваку публикацију. Закон о културним добрима, који се бави књигом и као артефактом, прописује процедуру приликом извоза књига са статусом културног добра, и навели смо основне кораке за спровођење те процедуре. А увозу књига, конкретно завјештаних или поклоњених збирки, што је често питање с којим се библиотекари сусрећу, посветили смо нешто више пажње. Правни оквир је Споразум о увозу предмета просвјетног, научног и културног карактера и пратећи Протокол у оквиру Закона о Управи за индиректно опорезивање. Навели смо таксативно све на што се споразум примјењује, пратећи Прилоге који су саставни дио Споразума.

Као медиј књига је предмет Закона о ауторским и сродним правима који се бави како објављивањем публикације у цјелини тако и навођењем њених дијелова, односно цитирањем. Од идеје до публиковања пут је дуг а право заштите не односи се на књигу у свим фазама процеса њеног настанка, стога смо навели који су то услови неопходни да би једно дјело могло бити под заштитом ауторског права. Будући да се ауторска права тичу и умножавања и репродуковања дјела, условима под којим библиотекари могу умножавати грађу за кориснике библиотеке посветили смо дужну пажњу, као једном од свакодневних питања с којим се сусрећу у раду.

Остаје нам још само да и овом приликом нагласимо да без очувања физичког интегритета књиге као робе, она не може обављати функцију ни артефакта ни медија. И да је крајње вријеме да то освијестимо²⁸.

Литература

- Бесаровић, В. (2000). *Интелектуална својина, индустријска својина и ауторско право*. Београд: Чигоја штампа.
- Билбија, Б. (2015). *Основи библиотекарства*. Друго измијењено и допуњено издање. Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.
- Закон о библиотечко-информационој дјелатности (2016), Службени гласник РС, бр. 44.
- Закон о издавачкој дјелатности (2004), Службени гласник РС, бр. 46.

²⁸ Казне прописане законима дају објективну слику о томе шта нам је колико битно. Нпр. ЗИД прописује новчану казну од 5.000,00 до 15.000,00 КМ уколико се стави у промет публикација која не садржи податке о одговорним лицима (чл. 48) или новчану казну у износу од 3.000,00 до 15.000,00 КМ уколико број одштампан у публикацији не буде истовјетан додијељеном броју. ИСБН, ИССН или ИСМН броју (чл. 49). А ЗБИД (чл. 75, ст. 1) прописује новчану казну од 2.000 КМ до 6.000 КМ уколико библиотека не спроводи мјере заштите и чувања библиотечке грађе прописане чланом 12. ст. 2. и 3. и чланом 13. овог закона (подтачка 1).

- Закон о културним добрима (2022), Службени гласник РС, бр. 38.
- Јеротић, В. (2017). *Индивидуација и (или) обожење*. Београд: Ars Libri: Задужбина Владете Јеротића.
- Народна библиотека Србије. Евиденциони лист за осигурање експоната изложбе посвећене Јовану Дучићу у Галерији САНУ од 7. 9. до 7. 11. 2021.
- Шмуља, В. (2023). *Omen est nomen или Наука о књизи код Срба. Радови Филозофског факултета: часопис за хуманистичке и друштвене науке*, 25, 213–232. doi: 10.7251/RFFP 2325213S.
- Ђеранић, Д., Ивановић, С. (2017). Насљеђивање ауторског права у Републици Српској. *Годишњак Правног факултета у Источном Сарајеву*, VIII (1), 19–41.
- Цветкова, М. (2022). *Наука о књизи. I*. Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.

- Eskarpi, R. (1972). *Revolucija knjige*. Zagreb: Prosvjeta.
- Generalna konferencija Organizacije Ujedinjenih nacija za prosvetu, nauku i kulturu. *Sporazum o uvozu predmeta prosvjetnog, naučnog i kulturnog karaktera*. Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 7/81.
- Krkić, S. (1985). *Knjiga roba, da ili ne*. Banjaluka: Glas.
- Univerzalna decimalna klasifikacija. Drugo srpskohrvatsko srednje izdanje. 1. Deo. Sistematske tablice*. (2004). Beograd: YUBIN.
- Odluka o utvrđivanju carinske tarife za 2025. godinu. (2024). Službeni glasnik BiH, br. 92.
- Popović, D. (1975). *Idejno politička stanja daljeg razvoja izdavačke djelatnosti u Jugoslaviji*. Beograd: Udruženje knjižara i izdavača Jugoslavije.
- Valjeho, I. (2021). *Zapisano u beskraju. Nastanak knjige u antičkom svetu*. Beograd: Laguna.
- Zakon o autorskim i srodnim pravima (2010), Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 63.
- Zakon o Upravi za indirektno oporezivanje (2005), Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 89.

Vanja R. Šmulja

BOOK AS MERCHANDISE, AS ARTIFACT, AND AS MEDIUM

Summary

Frederic Barbier, one of the foremost contemporary authorities on the book, argues that the question “What is a book?” may initially seem unnecessary, much like questions concerning other ordinary and omnipresent phenomena in our lives. Such matters are rarely problematized to any significant extent. However, once we take into account the various forms in which the book appears—from a commodity intended for mass consumption, through a cultural asset, to a “philosopher’s stone”—it becomes clear that each of these forms requires consideration of different aspects of the book and different approaches to handling it. Since such issues are not generally addressed in either academic or professional examinations, librarians are often left to seek appropriate solutions independently in the course of their professional practice. For this reason, we considered it useful to connect contemporary scholarly theories with practical problems related to the handling of books.

To this end, we identify the characteristics of each form in which the book appears, both material and value-related, including those that are measurable and those that are not. We define the specific features of the book as merchandise, as an artifact, and as a medium, indicate the tools used in dealing with each of these aspects, identify the academic disciplines concerned with them, and finally present the relevant legislative frameworks.

As merchandise, the book is directly subject to legislation governing publishing and library and information activities. Although the debate concerning the commodity nature of the book has never truly been resolved, the contemporary age of increasingly intangible carriers of messages has introduced new questions regarding its use value, including the value of invested resources and different types of labour. These issues, however, are not addressed by the relevant legislation.

The Law on Publishing Activity regulates issues concerning the book from the perspective of production, and we therefore single out the provisions prescribing the mandatory elements of every publication. The Law on Cultural Assets, which also treats the book as an artifact, regulates the procedure for exporting books that have the status of cultural property, and we outline the basic steps required for carrying out this procedure. We devote somewhat more attention to the import of books, specifically bequeathed or donated collections, since this is an issue frequently encountered by librarians. The legal framework is provided by the Agreement on the Importation of Educational, Scientific and Cultural Materials and the accompanying Protocol, within the framework of the legislation governing the Indirect Taxation Authority. We list the categories to which the Agreement applies, following the annexes that form an integral part of it.

As a medium, the book is subject to the Law on Copyright and Related Rights, which regulates both the publication of a work in its entirety and the quotation of its individual parts. The path from an idea to publication is a long one, and copyright protection does not apply to the book at every stage of its creation. We therefore identify the conditions that must be fulfilled for a work to qualify for copyright protection. Since copyright also concerns the copying and reproduction of works, particular attention is paid to the conditions under which librarians may reproduce materials for library users, as this is one of the issues they encounter in their everyday work.

Key words: book, goods, artifact, medium, law